

УДК 340.1.

М. І. МИРОШНИЧЕНКО

ДО ПРОБЛЕМИ КРИТЕРІЇВ ТИПОЛОГІЇ СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМ

Обгрунтовано авторський погляд на проблему типології сучасних правових систем. Зроблено висновок про те, що в умовах політико-правової глобалізації розбудову типу (ідеальної моделі) правових систем доцільно розробляти з урахуванням соціокультурної і соціоекономічної аспектології традиції надання прав (східна традиція) і традиції природного володіння правами (західна традиція). А типологію здійснювати на основі пріоритетного критерію «правовий стиль» і уточнювального – «ступінь реалізації природних прав людини».

Ключові слова: класифікація, тип, типологія, правовий стиль, правова традиція.

Миросниченко М. И. К проблеме критериев типологии современных правовых систем

Обоснован авторский взгляд на проблему типологии современных правовых систем. Сделан вывод о том, что в современных условиях политико-правовой глобализации разработку типа (идеальной модели) правовой системы целесообразно осуществлять с учетом социокультурной и социоэкономической аспектологии традиции предоставления прав (восточная традиция) и традиции естественного владения правами (западная традиция). А типологию осуществлять на основе приоритетного критерия «правовой стиль» и уточняющего критерия «уровень реализации природных прав человека».

Ключевые слова: классификация, тип, типология, правовой стиль, правовая традиция.

Miroshnichenko Mariya. The problem of criteria typology of modern legal systems

Substantiated author's view on the issue of typology of modern legal systems. In modern conditions of political and legal globalization development type (ideal model) legal system it is advisable to carry out the sociocultural and socioeconomic aspectology tradition of granting rights (Eastern tradition), and the tradition of the natural rights of ownership (Western tradition). A typology be based on prioritetnogo criteria „legal style” and the qualifying criteria „the level of natural rights”

Key words: classification, type, types, legal style, legal tradition.

Радикальні зміни світоустрою, пов'язані з процесами глобалізації, вимагають поглибленого теоретико-методологічного осмислення і критичного перегляду усталених підходів до проблеми типології сучасних правових систем. Типологія має

здійснюватися на основі критеріїв, зумовлених соціально-політичною практикою¹. Основне завдання, яке стоїть перед науковцями, полягає в тому, щоб у рамках проблеми універсалізації суспільних відносин зафіксувати основні типи правових систем, актуальні для третього тисячоліття, позначеного тенденцією до гуманізації усіх сфер суспільного життя.

У юридичній літературі питання критерію типології правових систем має дискусійний характер². Це пов'язане з багатоаспектними уявленнями про національні правові системи, їх розміщення на правовій карті світу, а також відмінностями в методології дослідження. Хід дискусії ускладнюється тим, що поняття типології часто застосовується як синонім поняттю «класифікація», отже, не розрізняється їх інструментальна роль у процесі пізнання³. Тому слід визначитись, яку роль відведено класифікації і типології в процесі наукового пізнання.

Класифікація – універсальна загальнонаукова процедура, без якої дослідження будь-яких однорідних предметів і понять не може бути завершеним. Мета класифікації – визначити найбільш важливі, загальні для порівнюваних об'єктів якості й властивості, зафіксувати закономірні зв'язки їхнього розвитку, будови і функціонування. В результаті закладається науковий фундамент для визначення місця і ролі кожного із об'єктів у загальній системі об'єктів, що досліджуються. Класифікація має структуру – зв'язок між таксономічними підрозділами (або класифікаційними одиницями), якими є тип, клас, вид тощо. Кожний із структурних підрозділів демонструє набір ознак, властивостей, закономірностей, які слугують вихідними даними під час класифікації. Кожному із підрозділів притаманні свої принципи і критерії класифікації.

Найвищим таксономічним підрозділом у структурі класифікації є тип (ідеальна модель) – абстрактна конструкція, з якою зіставляються об'єкти, що досліджуються. Співвіднесення ознак і властивостей на основі системоутворюючих зв'язків, виявлених під час класифікації з ідеальним типом (ідеальною моделлю) здійснюється на основі типології. Типологія засновується на виявленні схожості та відмінності між об'єктами, що вивчаються (порівнюються), з метою пошуку надійних способів їх ідентифікації. У своїй вищій теоретичній формі (теоретична типологія базується на розумінні об'єкта як системи) покликана відобразити будову системи, виявити її закономірності, які дозволяють передбачити існування (виникнення) ще невідомих об'єктів⁴.

У структурі класифікації типологія складається на основі всебічного аналізу взаємозв'язків головних факторів, які прямо належать до генетичного принципу класифікації об'єктів: їх генезис, взаємозв'язки між ключовими компонентами, ступінь змін, яких зазнають об'єкти під впливом зовнішніх факторів, тощо. Отже, на рівні типології вихідними даними під час класифікації є найважливіші закономірності, ознаки і властивості. Цьому рівню також відповідають свої принципи класифікації і критерії.

У зв'язку із вищезазначеним типологія сучасних правових систем має складатися шляхом всебічного аналізу взаємозв'язків найголовніших факторів, які можуть бути визначені й артикульовані лише на основі генетичного принципу та відповідно до об'єктивних критеріїв. При цьому вкрай важливо, щоб результати узагальнення найважливіших процесів і тенденцій становлення, розвитку та функціонування сучасних національних правових систем (усі вони певною мірою взаємопов'язані, взаємозалежні, зазнають зворотного обопільного впливу) «переломлювались» крізь призму домінантних тенденцій політико-правової гло-

балізації. «Типологія ... правових систем, – тут ми погоджуємося із справедливим зауваженням М.М. Марченка, – повинна здійснюватися на строго визначеній основі, відповідно до підтверджених самим життям, соціально-політичної практикою об'єктивними критеріями»⁵. Більш того, на наше переконання, в контексті проблем, які несе із собою політико-правова глобалізація, існують усі логічні підстави для реалізації ідеї, висловленої М.М. Марченком, про доцільність пошуку «універсального критерію (критеріїв), придатного для типізації усіх без винятку сучасних правових систем»⁶. Безумовно, такий пошук має здійснюватися на основі уже досягнутого в теорії і методології правових систем, а також вимагає глибоких знань про самотність і особливості кожної з них, які тільки існують у сучасному світі.

В юридичній літературі в основному склалися формаційний і цивілізаційний підходи до визначення оптимальних критеріїв типології правових систем. Найвні концепти типології побудовані на доктринах, які на перше місце ставлять юридично-технічні та ідеологічні критерії і є актуальними для державоцентристської парадигми розвитку юридичної науки. Водночас висловлюються думки про доцільність творчої взаємодоповнюваності соціально-економічних (характерних для формаційного підходу) і культурно-духовних (характерних для цивілізаційного підходу) факторів⁷.

Не заглиблюючись у хід дискусії з приводу аналізу порушеної проблеми, зазначимо лише, що традиційно вживані юридично-технічні та ідеологічні критерії уже не в змозі віддзеркалити усю палітру сучасної не тільки для окремих країн, а й транснаціональної юридичної практики. Остання на рівні теоретичних узагальнень вимагає переосмислення і критичного перегляду усталених підходів до проблеми подібності, схожості сучасних правових систем і провідної ролі на правовій карті окремих із них.

Нам більше імпонує позиція тих науковців, які надають перевагу ідеї творчої взаємодоповнюваності соціально-економічних і культурно-духовних факторів, а отже, складному (сукупному) критерію, який включає проблему типології до ширших соціального і культурного контекстів на основі таких показників, як правовий стиль, правова традиція, генезис права як явища культури і цивілізації, спільність історичного походження тощо (Г. Лібесни, Д. Кларк, П. Круз, М.М. Марченко, Дж. Меррімен, Н.М. Оніщенко, В.М. Синюков, А.Х.Саїдов, В.В. Сорокін, К. Цвайгерг, Х. Кьотц, Ю.М. Оборотов, Є.О. Харитонов та ін.). Із застосуванням складного (сукупного) критерію окрема національна правова система має усі шанси бути сприйнятою як «унікальний продукт» і невід'ємна частина світової культури у цілому та культури окремого народу зокрема⁸.

У цьому зв'язку слід особливу увагу звернути на доцільність більш активно-го використання складного юридичного критерію «правовий стиль», який дозволяє аналізувати проблему типології з урахуванням духовно-культурних детермінант права і, головне, з гуманістичних позицій привчає тих, хто вивчає юриспруденцію, до думки, що необхідною умовою екології існування сучасної цивілізації є збереження самотності правових звичаїв і законів у різних регіонах світу.

У контексті сказаного уявляється найбільш обґрунтованою пропозиція науковців (К. Цвайгерг, Г. Кьотц, Ю. Оборотов та ін.) здійснювати типологію в рамках концепції правового стилю. Знання особливостей правового стилю, по-перше, дає змогу виявити генетичні зв'язки процесів виникнення того чи іншого типу

правових систем та його переходу до іншого типу, що є вкрай важливим у пізнанні динаміки та закономірностей розвитку правових систем; по-друге, сприяє вирішенню проблеми їх ідентифікації з уже існуючими ідеальними типами (моделями правових кіл) та програмуванню на теоретичному рівні появу нового правового кола (чи правової сім'ї), що є важливим аспектом у розвитку теорії правової системи.

Мірою оцінки особливостей правового стилю традиційно є відображення у правовій системі взаємозв'язку і взаємодоповнюваності права і моралі, моральних і етичних цінностей. Отже, визначальними орієнтирами у розбудові ідеального типу (моделі) правової системи мають бути утвердження гуманістичного змісту права та прав людини, в яких органічно переплітається природне і соціальне, матеріальне і духовне, національне і наднаціональне, загальноцивілізаційне. Це дає змогу поряд з пріоритетним критерієм типології «правовий стиль» застосовувати уточнювальний критерій, який співвідноситься зі ступенем реалізації природних прав людини в рамках національної правової системи. Застосування названого уточнювального критерію не суперечить ідеї наближення правової реальності до соціально-антропологічних критеріїв «шляхом, – як слушно зауважує академік О. Петришин, – покладення в основу соціуму та правової системи прав і основоположних свобод людини, яка поєднує у своїй активності власну суб'єктивність та об'єктивність соціального світу, що дасть змогу зробити важливий акцент на проблемах правової соціалізації особистості як невід'ємного чинника формування та ефективності правової системи...»⁹.

Оцінку об'єктивності правових традицій щодо міри реалізації закономірної тенденції зростання самоцінності кожної людини пропонуємо шукати в історично сформованих моделях соціонормативної регуляції – східної і західної, які відображають організацію суспільного устрою відповідно в колективістських та індивідуалістичних суспільствах. Для такої оцінки існують серйозні підстави. Кожне суспільство, на якому б етапі розвитку воно не перебувало, яких би радикальних змін не зазнавало, виявляє досить чітку тенденцію до прийняття чи першої, чи другої моделі соціонормативної регуляції і суспільного устрою (Ф. Хайек, А. Івін).

Кожна з моделей соціонормативної регуляції водночас є своєрідним відображенням соціокультурної і соціоекономічної аспектології традиції надання прав (східна традиція) і традиції природного володіння правами (західна традиція), яка включається до інституційного процесу функціонування юридичної сфери та виступає своєрідним показником якісної визначеності правової системи. Останній кореспондується з рівнем і обсягом свобод людини, що забезпечуються (чи не забезпечуються) державою в межах правової системи¹⁰.

Отже, з урахуванням вищезазначеного, розбудову типу (ідеальної моделі) правової системи, на наш погляд, доцільно здійснювати з урахуванням соціокультурної і соціоекономічної аспектології надання прав (східна традиція) і традиції природного володіння правами (західна традиція), а типологію правових систем – на основі пріоритетного критерію «правовий стиль» і уточнювального – «ступінь реалізації природних прав людини».

Не претендуючи на універсальність і концептуальну завершеність своєї позиції, пропонуємо авторську версію типів сучасних національних правових систем, скориговану на юридичний механізм реального забезпечення прав і свобод особистості: догматично орієнтований (нормативно-законодавчий), людино-

вимірний (нормативно-судовий) і змішаний (з домінуванням релігійних чи міфологізованих уявлень про світ). Сутність зазначених типів правових систем визначається роллю права у суспільстві, місцем людини у правовій системі та особливостями правових (юридичних) гарантій реалізації її прав і свобод.

У рамках догматично орієнтованого типу правової системи право розуміється як ядро правової системи та є інструментом у руках держави, людина мислиться як суб'єкт правовідносин. У рамках людиновимірного типу правової системи право розуміється як ядро правової системи і є інструментом у руках громадянського суспільства, людина мислиться як правовий суб'єкт. У рамках змішаного типу правової системи роль, яка відводиться праву, залежить від міфологізованих уявлень про світ і місце людини в світі. Для цього типу характерні впливи догматично орієнтованого або людиновимірного типів правових систем.

Догматично орієнтований (нормативно-законодавчий) тип національних правових систем ґрунтується на доктрині законницького позитивізму (позитивізмі волі суверена), яка традиційно називається юридичною доктриною і застосовується переважно країнами, національні правові системи яких тяжіють до романно-германської правової сім'ї, або до цивілістичної правової традиції.

Доктрина розбудовується навколо ідеї права, як своєрідної «моделі соціальної організації». В основі моделі лежать нормативні принципи, закріплені в нормативних правових актах. Їх виконання забезпечується організованою санкцією. Суб'єкти, які застосовують санкцію, визначаються законом. Поняття права отожднюється винятково із системою норм позитивного права. Істотно, що демонстрація переваг формальної визначеності й письмової фіксації правових норм, чіткої визначеності правових положень, прямої орієнтованості на юридичну практику роблять таку модель привабливою для юристів. Проте її застосування на практиці, на наш погляд, породжує логічні антиномії (парадокси), що суперечать здоровому глуздові.

Так, наприклад, формальна визначеність і письмова фіксація юридичних норм не тільки сприяють чіткому виокремленню правових норм із середовища інших соціальних норм, але й спричиняють до розбіжностей чинного права як із власне офіційною формою, так і з самою суспільною реальністю. Особливо це помітно в системі існування декларативних норм (ситуація, характерна для пострадянських країн), які часто реально не впливають на практику, але прекрасно виконують роль декоративного фасаду над чинним законодавством. Інша антиномія випливає з аналізу відносин держави і права. Так, в рамках доктрини законницького позитивізму право є командою суверена – єдиної тотальної сили, здатної забезпечити логічний зв'язок між рівнями правової системи та запропонувати чітке та зрозуміле визначення права. Будь-яка правова норма розглядається дійсною, якщо промудрована сувереном. Водночас слід наголосити, що у сучасному розумінні держави суверен – це не персоніфікована інституція, не фізична особа, а проста абстракція (читай – державна система), засобом функціонування якої виступає право. Парадокс полягає в тому, що, власне, право покликане обмежити державу, яка є причиною і джерелом права.

Наведені антиномії яскраво демонструють, що в межах догматично орієнтованих правових систем поведінка людей моделюється настановами, нормами й інструкціями, які часто суперечать здоровому глузду. Вимога неухильного дотримання форми почасти призводить до виправдання будь-яких дій держави та нехтування прямими людьми.

Отже, за формою догматично орієнтовані правові системи прямо звернені до потреб юридичної практики. За суттю – нерідко долають межі фізично чуттєвого світу і функціонують у сфері віртуальної реальності, коли втрачається зв'язок права з життям. Втрата реальності часто супроводжується руйнівними наслідками для суспільства та утвердженням політики посягання на права людини (варто підкреслити, що, власне, з країнами, які перебувають у координатах догматично орієнтованих правових систем, пов'язані руйнівні явища глобального характеру, такі як тоталітарні режими ХХ ст., дві світові війни, локальні війни тощо).

Людиновимірний (нормативно-судовий) тип національних правових систем заснований на правовій традиції етики надійного судового захисту, доктринах аналітичного позитивізму (позитивізм рішень) та сучасних концепціях відродженого природного права (правова доктрина «загального права»). Цей тип, як видається, найбільш узгоджується із сучасними тенденціями до гуманізації суспільного життя, оскільки концептуально зорієнтований на власну цінність права. Останнє, за визначенням філософів права, розглядається як своєрідне вираження соціально організованої форми, дія якої забезпечує відтворення правових станів правовими засобами¹¹. Право в умовах громадянського суспільства виступає своєрідним інструментом протидії намірам влади до створення механізмів гноблення і насилля.

У рамках аналітичної юриспруденції доктринальні положення отримують зовнішнє оформлення насамперед за рахунок судової практики, провідна роль відводиться процедурно-процесуальним правилам. Домінує неписане право, насамперед прецедентне, що зумовлює розвиток казуїстичних норм (на протигагу абстрактним, які характерні для писаного права). Безумовно, казуїстичні правові норми за рівнем юридичної техніки поступаються абстрактним нормам. Вони не надто сприяють проведенню масштабних правових реформ, розвитку юридичної техніки, удосконаленню системи законодавства. Проте в літературі вказується і на їх суттєві позитивні риси. Казуїстичні правові норми більше наближені до реальної ситуації, бо самі, власне, формуються на її основі, а не прогнозують ситуацію. Як наслідок, правові системи людиновимірного типу в масовій правосвідомості сприймаються як нормативно-судові, в рамках яких у багатьох випадках на перше місце виступає суб'єктивне право, яке захищає суд.

У цілому, людиновимірний (нормативно-судовий) тип національних правових систем відрізняється від догматично орієнтованого (нормативно-законодавчого) типу, по-перше, тим, що на їх формування значний вплив справляють судові органи державної влади; по-друге, в цих системах відсутні методи правового регулювання, притаманні нормативно-законодавчому типу; по-третє, в рамках догматично орієнтованого (нормативно-законодавчого) і людиновимірного (нормативно-судового) типів правових систем ті самі акти прийняття судових рішень сприймаються по-різному. В традиціях догматично орієнтованого типу вони розглядаються як застосування права, або конкретної норми, сформульованої в законі, до конкретного випадку. В традиціях людиновимірного типу вважається, що, вирішуючи справу, суддя при усій пов'язаності його прецедентом і законом створює, творить право для конкретного випадку, удосконалюючи право в цілому.

Змішаний тип національних правових систем заснований на традиційному (звичайному) праві з певним ступенем впливу загального чи цивільного права, але з домінуванням міфологізованих (чи релігійних) уявлень про світ, тісно пов'язаних з релігійними ритуалами. Специфіка доктринального підходу в рамках зміша-

ного типу правових систем полягає в ідеї виходу за межі західної системи цінностей, тієї системи координат, яка зорієнтована переважно на технічне удосконалення, логічну обгрунтованість, раціоналізм офіційних державно-правових інститутів, їх відповідність економічним, політичним й іншим соціальним інтересам. «Роль, яка відводиться праву, залежить від того, якими уявляються суспільству всесвіт і людина»¹².

Отже, наявні у вітчизняній юридичній літературі концепти типології правових систем побудовані на доктринах, які на перше місце ставлять юридико-технічні та ідеологічні критерії і є актуальними для державоцентристської парадигми розвитку юридичної науки. Для сучасної теорії правових систем актуальною є проблема «деідеологізації» критеріїв, утвердження ідеї абсолютної цінності людини і її життя, забезпечення юридичних гарантій реалізації прав і свобод людини та громадянина в межах національної правової системи.

В умовах політико-правової глобалізації розбудову типу (ідеальної моделі) правових систем доцільно розробляти з урахуванням соціокультурної і соціо-економічної аспектології надання прав (східна традиція) і традиції природного володіння правами (західна традиція). А типологію здійснювати на основі пріоритетного критерію «правовий стиль» і уточнювального – «ступінь реалізації природних прав людини».

1. *Онiщенко Н.М.* Лекція професора Н.М.Онiщенко: «Правова система як об'єкт пізнання загальнотеоретичної юриспруденції» // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 266. 2. *Марченко М.Н.* Проблемы теории государства и права: Учебник. – М.: Проспект, 2001. – С. 141–164, 354–364; *Луць Л.А.* Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): Монографія. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – С. 66–73. 3. *Луць Л.* Типологізація сучасних правових систем світу: загальнотеоретичні та порівняльно-правові аспекти // Вісник Львів. ін-ту внутр. справ: Збірник. – Львів: Львів. ін-т внутр. справ при НАВСУ, 2001. – Вип.2 (15) – С. 34–42. 4. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Советская энциклопедия, 1983. – С. 685. 5. *Марченко М.Н.* Цит. работа. – С. 152. 6. Там само. – С. 537. 7. *Мирошніченко М.І.* Теоретичні і методологічні засади генезису правової системи України: Монографія. – К., 2010. – 367 с. – Укр. – Деп. в ДНТБ України 01.06.10, №32 – Ук 2010 (Бібліогр. покажчик ІНИОН РАН «Депонированные научные работы» 2010, №7 Р). – С. 155–157. 8. Там само. – С. 158. 9. *Петришин О.* Соціально-юридична природа права // Право України. – 2012. – № 1–2. – С. 27. 10. *Мирошніченко В.І., Мирошніченко В.І.* Вдосконалення правової системи України в сучасних економічних умовах: проблема методологічного забезпечення // Економіка ринкових відносин. – 2010. – №5. – С. 393–399. 11. *Філософія права:* Навч. посіб. / Л.Д. Байрачна, Н.К. Гончаренко, О.Г. Данілян, О.П. Дзьобань та ін.; за заг. ред. О.Г. Даніляна. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – С. 210. 12. *Рулан Н.* Юридическая антропология: Учеб. для вуз.; пер. с фр., под общ. ред. А.И. Ковлера; отв. ред. и авт. предисл. В.С. Нерсисянц. – М.: Норма, 1999. – С. 51.